

УДК 330:378.4

Ольга В. Черниш

Київський національний університет технологій та дизайну
**ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

У статті розглянуто питання економічної безпеки освіти, як загалом, так і зокрема в закладах вищої освіти в сучасних умовах фінансування. Визначено комплекс проблем забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти, а також запропоновано методичні рекомендації та практичні інструменти підвищення рівня їх економічної безпеки. Проаналізовано рівень фінансування освіти в Україні та проведено дослідження фінансування освіти в інших країнах. Розглянуто механізм підвищення рівня економічної безпеки закладів вищої освіти в нових умовах фінансування.

Ключові слова: сфера вищої освіти; економічна безпека; заклади вищої освіти; конкурентоспроможність; фактори ризику.

Ольга В. Черныш

Киевский национальный университет технологий и дизайна
**ФИНАНСИРОВАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОР
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ВУЗОВ**

В статье рассмотрены вопросы экономической безопасности образования, как в целом, так и в частности в учреждениях высшего образования в современных условиях финансирования. Определен комплекс проблем обеспечения экономической безопасности высших учебных заведений, а также предложены методические рекомендации и практические инструменты повышения уровня их экономической безопасности. Проанализирован уровень финансирования образования в Украине и проведено исследование финансирования образования в других странах. Рассмотрен механизм повышения уровня экономической безопасности учреждений высшего образования в новых условиях финансирования.

Ключевые слова: сфера высшего образования; экономическая безопасность; учреждения высшего образования; конкурентоспособность; факторы риска.

Olga V. Chernysh

Kyiv National University of Technologies and Design
**FINANCING EDUCATION AS A FACTOR OF PROVIDING
ECONOMIC SECURITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

The article deals with issues of the economic security of education, as a whole, and in particular in higher education institutions in the current

conditions of financing. The complex of problems of ensuring economic safety of higher education institutions is determined, as well as methodical recommendations and practical tools for raising their level of economic security. The level of financing of education in Ukraine is analyzed and research on financing of education in other countries is conducted. The mechanism of increasing the level of economic security of institutions of higher education in the new financing conditions is considered.

Keywords: *higher education; economic security; higher education institutions; competitiveness; risk factors.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Структура фінансування закладів вищої освіти в кожній країні і на кожному етапі соціально-економічного розвитку була різною і багато в чому залежала від потреб держави і суспільства, від особливостей економічної та політичної ситуації. Незважаючи на очевидну користь для держави від зростання людського капіталу (внаслідок підвищення рівня освіченості населення), обсяги державного фінансування освітньої галузі сьогодні залежать від країни. В середньому в розвинених країнах частка державних витрат на освіту за всіма рівнями становить 4,21% до ВВП, з приватних джерел – 0,6% [1, с. 201].

Уряди європейських країн розуміють необхідність освіченості та розвитку людського капіталу, а тому витрачають значні суми державних коштів на підтримку національних освітніх програм, надають пільги з оподаткування тим, хто займається процесом організації освітньої діяльності та наукових досліджень. Дуже часто за кордоном фінансування вищої освіти здійснюється через підтримку студентів (індивідуальні гранти, іменні стипендії, пільгові кредити тощо), тобто за непрямим методом [2, с. 142].

Аналіз останніх публікацій з проблеми дослідження. Сучасні дослідники вважають, що початковою базою до виявлення та осмислення загальних економічних проблем в освіті послужили (зокрема, проблем, пов'язаних з економічною безпекою) насамперед роботи американських і європейських вчених. Ці дослідники, зокрема, звертали увагу в своїх дослідженнях на різні аспекти взаємодії економічних і соціальних чинників, що впливають на освіту. До того ж так чи інакше економіка стикається з проблематикою безпеки. Більш того, кожному дію інтелектуальної системи, яка орієнтує себе в потоці швидкозмінних знань, необхідно завжди перевіряти на можливість виникнення цілого кола небезпек та ризиків. Іншими словами, зарубіжна і вітчизняна наука стала надавати все більшого значення питанням економічної безпеки освіти і навчальних закладів [3, с. 205].

Мета дослідження є аналіз засад формування механізму фінансування освіти, та виявлення його значення у забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Економічна безпека закладу вищої освіти проявляється в його здатності адекватно реагувати на загрози і порушення стабільності та рівноваги системи освіти, протиставляти цим загрозам своєчасну і ефективну перебудову (реорганізацію, розвиток) структури і функціонування самої цієї системи [4, с. 204].

Зростання потреби суспільства у вищій освіті зумовило необхідність збільшення обсягів її фінансування та відповідно появу «бюджетних дефіцитів» майже в усіх країнах світу. Це призвело, насамперед, до розширення джерел фінансування, яке полягає в залученні додаткових позабюджетних ресурсів. Основним джерелом таких ресурсів стало надання закладами вищої освіти платних освітніх послуг.

Аналіз світового досвіду свідчить про наявність тенденції до диверсифікації джерел фінансування вищої школи [5, с. 23–40].

Економічна безпека ЗВО зводиться до економічної можливості реалізації його цілей і завдань. Йдеться про необхідні умови життєдіяльності (функціонування) і можливості реалізації найважливіших потреб суспільства (як поза освітньою установою, так і усередині неї).

Розглядаючи проблеми фінансування вищої освіти в Україні варто зазначити, що воно залежить від багатьох чинників, які самі по собі є результатом ефективності управління на всіх його рівнях. Аналізуючи чинники, що визначають можливості фінансування освіти, професор М.Ф. Степко наводить наступний перелік основних:

- валовий внутрішній продукт за прогнозами ЮНЕСКО високого рівня національного добробуту досягнуть країни, в яких відсоток осіб з вищою освітою серед працюючого населення складатиме 40–60%;
- принципи формування державного бюджету;
- податкове законодавство;
- стан мережі та типи закладів вищої освіти (проблеми концентрації матеріальних та інтелектуальних ресурсів закладів вищої освіти, їх укрупнення, перепідпорядкування одному центральному органу державного управління освітою з метою більш ефективного розподілу і використання коштів вже давно стоять на порядку денному органів управління, але поки не знайшли свого вирішення в Україні);
- порядок формування обсягів державного замовлення;
- стан взаємодії ринку праці та сфери освіти;
- місце закладу вищої освіти в різного роду рейтингах;

– рівень доходів населення (з іншого боку очевидним є зворотній зв'язок, – рівень освіти населення є одним з показників його добробуту) тощо [6, с. 45].

Пріоритетним напрямом, який допоможе створити єдиний освітній простір в Україні, є збалансована державна політика з орієнтацією на реалізацію завдань держави щодо належного фінансування ЗВО з метою забезпечення висококваліфікованими фахівцями відповідних секторів економіки. Державне фінансування освіти можна розглядати як капіталовкладення держави в майбутнє нації.

У розвинутих країнах частка державного фінансування вищої освіти є різною. Так, у Канаді вона становить 70–85%, Голландії – 90%, Німеччині – 95%, у Великій Британії – 62%. При цьому частка плати за навчання в структурі бюджету ЗВО у всіх цих країнах значно нижча ніж у нас. Так, наприклад, в Англії плата за навчання становить 12%, у Канаді – 11%, а студенти Голландії, Німеччини, Фінляндії, Швеції взагалі не сплачують за навчання. У Новій Зеландії університети фінансуються на 96% урядом, а 4% становлять доходи від плати за навчання [7, с. 59].

Міністерство освіти і науки України розробляє пропозиції по обсягах фінансування з Державного бюджету на розвиток соціально-культурної сфери, науки, навчально-виховних закладів, установ, організацій, що перебувають у функціональному управлінні міністерства. Спільно з центральними органами державної влади визначає економічні та фінансові норми і нормативи на утримання державних навчальних установ.

Згідно Закону України «Про освіту» [8, ст. 61 п. 2] держава повинна забезпечувати бюджетні асигнування на освіту в розмірі не меншому десяти відсотків національного доходу, а також валютні асигнування на основну діяльність. Але через недосконалість механізму планування бюджетних витрат та існування бюджетного дефіциту сьогодні видатки освіти, як і культурно-соціальні видатки, часто фінансуються за «залишковим принципом» тобто кошти на покриття цих видатків виділяються у останню чергу і в обсягах, які «залишилися» після покриття інших необхідних державних видатків.

Аналіз нормативних документів [8] засвідчив, що вони містять ряд нових підходів до розрахунку витрат в бюджетних установах. Вводиться нове угруповання витрат - по мірі їх участі в наданні послуги. У витратах на надання послуги виділяються дві групи: витрати, безпосередньо пов'язані з наданням послуги, і витрати на загальногосподарські потреби. Витрати, безпосередньо пов'язані з наданням послуги, включають фонд оплати праці основного персоналу, матеріальні запаси та інші витрати. До витрат на загальногосподарські потреби відносяться витрати, які неможливо віднести безпосередньо ні до витрат, безпосередньо пов'язаних з наданням послуги, ні до витрат на зміст майна. Вони включають

комунальні платежі (частково), витрати на зміст майна, зв'язок, транспорт, фонд оплати праці іншого персоналу та інші витрати. По суті, йдеться про поширеному у світовій практиці костинге – розрахунок витрат на одиницю послуги (продукції). Більшість закладів вищої освіти надають декілька видів освітніх послуг. Окрім послуг надання вищої освіти з програм підготовки фахівців, бакалаврів і магістрів, багато ЗВО надають послуги після вузівської (99%) і додаткової (63%) освіти [4]. Чинник спеціалізації ЗВО впливає на обсяги фінансування. Так, найбільш дорогим є навчання одного студента в лінгвістичних ЗВО, закладах культури та мистецтва, технологічних і технічних університетах. Статус ЗВО також виступає чинником, що збільшує вартість навчання: витрати на навчання в національних дослідницьких університетах, а також у державних університетах вище на 20–60%, чим в більшості ЗВО, що не мають такого статусу.

Попри усвідомлення суспільством важливості розвитку вітчизняної освіти та науки статистичні данні свідчать про вкрай незадовільне спрямування державою фінансових ресурсів на вирішення нагальних потреб вищої школи.

За оцінками експертів, світові видатки на вищу освіту досягають 300 млрд дол. США, що в свою чергу становить 1% світового ВВП.

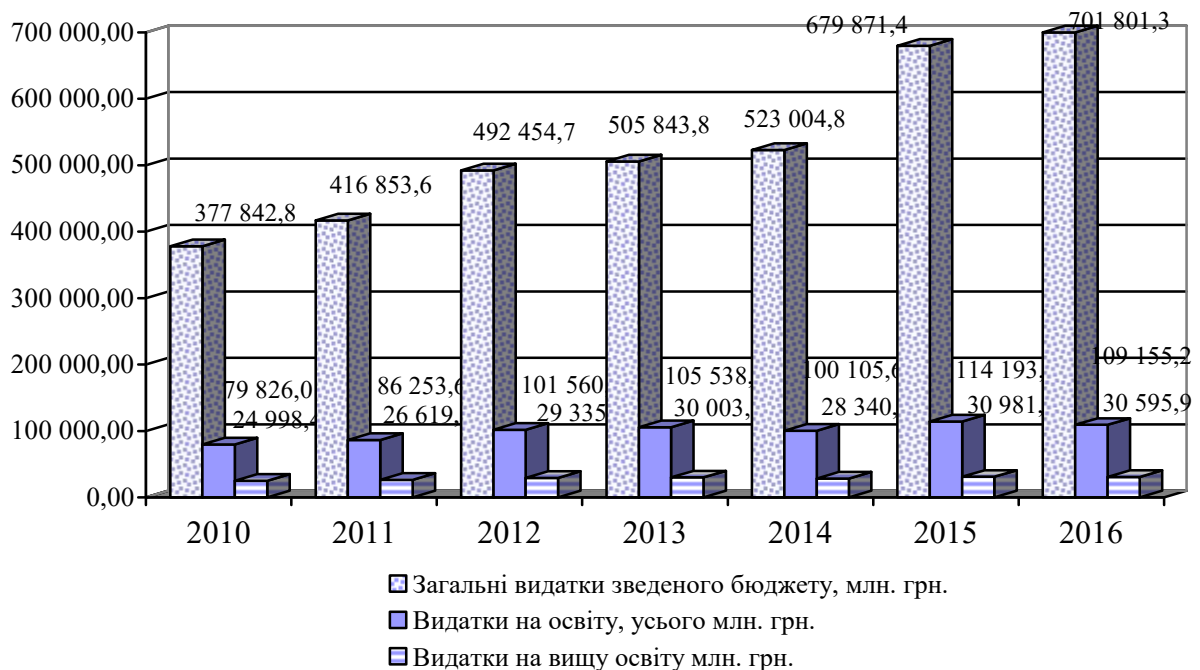
Проблеми фінансування освітньої галузі в 90-ті роки минулого століття стимулювали створення широкої мережі приватних закладів вищої освіти. Державним ЗВО, за таких обставин, для поповнення своїх фінансів також було дозволено приймати студентів на навчання за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб. Варто зазначити, що спочатку була встановлена квота прийому на платне навчання – 20% обсягів держзамовлення. Потім цю норму було знято, але у 2004 році прийняли рішення про обмеження обсягів платного прийому до державних закладів вищої освіти до 50% [6, с. 46].

Як свідчить світовий досвід присутність держави, як опосередкованого виробника освітніх послуг є різною в різних країнах. Зокрема в США частка приватних закладів вищої освіти становить 55%, у Японії аналогічний показник становить 76%, тобто переважає приватний тип вищої школи. Чехія, Угорщина, Казахстан та деякі інші країни також заохочують створення приватних вищих навчальних закладів. В Естонії більше половини ЗВО є приватними, в Латвії – більше чверті, в Кореї – 85% студентів навчаються в ЗВО приватної форми власності. Протилежна картина спостерігається в Фінляндії, де 80% ЗВО є державними, та Англії [6, с. 31].

В Україні, як і в більшості розвинутих країн світу, використовується модель змішаного фінансування вищої освіти, в рамках якої в якості джерел фінансування залучаються бюджетні та приватні кошти, зокрема

приватні кошти студентів. У той же час концепція фінансування, а відповідно і умови організації прямого фінансування ЗВО і програм фінансової підтримки студентів, в Україні істотно відрізняються від тих, які використовуються в розвинених західних країнах. Існуюча в Україні модель фінансування вищої освіти базується на концепції бінарного фінансування, в рамках якої студенти, прийняті до ЗВО в межах лімітів держзамовлення («бюджетники»), здобувають освіту безкоштовно, а решта студентів, зарахованих в межах ліцензованих обсягів прийому ЗВО («контрактники»), оплачують навчання самостійно. Україна 5–7% ВВП щорічно витрачає на освіту.

Динаміка обсягів державного фінансування освіти в Україні, в тому числі вищої представлено на рис. 1.

Джерело: побудовано автором.

Рис. 1. Динаміка видатків Державного бюджету України на освіту у 2011–2016 рр.

Динаміку обсягів державного фінансування вищої освіти в Україні наведено у табл. 1.

Відповідно до даних табл. 1, динаміка показників видатків на вищу освіту в Україні з 2010 р. по 2016 р. свідчить про зростання фінансування з 25 млрд грн у 2010 р. до 31 млрд грн у 2016 р., тобто на 22%. Щоправда у 2014 р. спостерігається скорочення державного фінансування вищої освіти до 28,3 млрд грн, а станом на 01.10.2015 р. витрати сукупного бюджету на вищу освіту склали 21 млрд грн.

Таблиця 1

Обсяги державного фінансування освіти в Україні

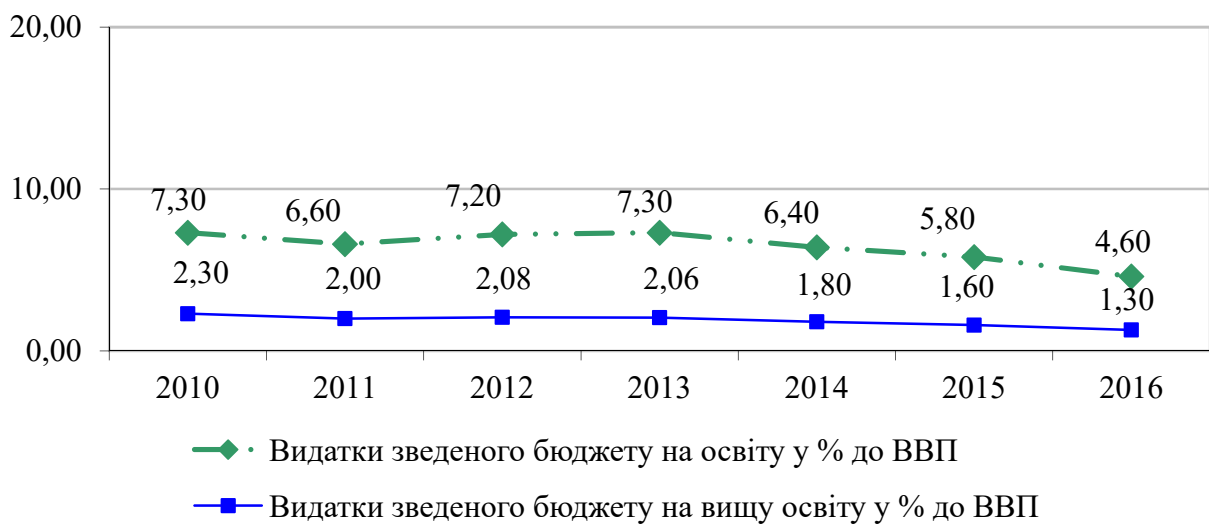
Показники	Роки										Динаміка 2016 р. до 2010 р.	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015 ¹	2016 ²	2016 ²	(+/-)	%		
Загальні видатки зведеного бюджету України, млн грн	377 842,8	416 853,6	492 454,7	505 843,8	523 004,8	679 871,4	701 801,3	701 801,3	323 958,5	85,7		
Видатки на освіту, млн грн	79 826,0	86 253,6	101 560,9	105 538,7	100 105,6	114 193,5	109 155,2	109 155,2	29 329,2	36,7		
Видатки на вищу освіту, млн грн	24 998,4	26 619,6	29 335,9	30 003,1	28 340,5	30 981,8	30 595,9	30 595,9	5 597,5	22,4		
Обсяг ВВП, млн грн	1 082 569	1 316 600	1 408 889	1 454 931	1 566 728	1 979 458	2 383 182	2 383 182	1 300 613	120,1		
Видатки на освіту у % до ВВП	7,3	6,6	7,2	7,3	6,4	5,8	4,6	4,6	-	-		
Видатки на вищу освіту у % до ВВП	2,3	2,0	2,08	2,06	1,8	1,6	1,3	1,3	-	-		
Частка видатків на освіту в загальному обсязі видатків зведеного бюджету, %	21,1	20,7	20,6	20,9	19,1	16,8	15,5	15,5	-	-		
Частка видатків на вищу освіту в загальному обсязі видатків зведеного бюджету, %	6,6	6,4	6,0	5,9	5,4	4,6	4,4	4,4	-	-		
Частка видатків на вищу освіту в загальному обсязі видатків на освіту, %	31,3	30,9	28,9	28,4	28,3	27,1	28,0	28,0	-	-		

¹ Без урахування видатків бюджетів Автономної Республіки Крим та м. Севастополя.

² На 01.11.2016.

Джерело: складено та розраховано автором за даними [9].

Як видно з даних табл. 1, протягом 2010–2016 рр. з Державного бюджету на фінансування освіти виділялось замість передбачених 10% ВВП (згідно Закону України «Про освіту» [8, ст. 61 п. 2]) від 7,3% до 4,6%, і динаміка цього показника має хвилеподібну тенденцію, тобто з року в рік знижується. Що ж стосується частки видатків на вищу освіту у % до ВВП то цей показник в аналізованій період знаходиться в межах від 2,3–1,3% (рис. 2, табл. 1). Динаміка частки видатків на вищу освіту у загальному обсязі усіх видатків на освіту також характеризується поступовим зниженням, оскільки із 31,3% у 2010 р. зменшується до 28% у 2016 р. а у 2015 р. зазначений показник становить всього 27,1%.

Джерело: побудовано автором за даними [9].

Рис. 2. Динаміка видатків на освіту в цілому та на вищу освіту зокрема, у % до ВВП

Правова база дає підстави ЗВО залучати додаткові ресурси від власної господарської діяльності і договірної навчальної та наукової роботи. Наявність такого права державних закладів вищої освіти поряд з приватними є визначальним у процесі залучення додаткових ресурсів в освітню діяльність та створює необхідні можливості для забезпечення вільної конкуренції на ринку освітніх послуг, що позитивно впливає на якість їх надання. До додаткових джерел фінансування ЗВО варто віднести:

- часткова або повна компенсація витрат на освіту самими студентами – плата за навчання, плата за послуги;
- додаткова плата за навчання, іноді вона використовується для стимулювання студента до навчання (наприклад, хто навчається більше встановленого терміну повинен внести певну суму);

- платні послуги – наукові розробки, консультації, експорт освітніх програм, тощо;
- гранти та добровільні внески, що зазвичай заохочуються податковими пільгами;
- розвиток приватної освіти.

Спеціальні кошти та кошти отримані з додаткових джерел, включаючи плату за навчання у ЗВО на комерційній основі, та інші надходження, не підлягають вилученню й повністю залишаються у розпорядженні установи, яка їх заробила. Ці кошти витрачаються на організацію навчального процесу, виконання науково-дослідних робіт, перепідготовку кадрів, господарську діяльність тощо. Крім того, вищі навчальні заклади та науково-дослідні установи мають право проводити зовнішньоекономічну діяльність на основі угод з іноземними юридичними і приватними особами та мати валютні надходження.

Вища освіта виступає, як зазначалось раніше, одним з благ, що позитивно впливає на розвиток суспільства і за отримання якого населення погоджується платити. Так, близько третини батьків погоджуються на значні фінансові витрати задля отримання якісної вищої освіти їх дітьми. Згідно із результатами досліджень Світового Банку (2007 рік), приватні вливання в освіту в Україні становлять близько 1,5% ВВП, що співвідносним з аналогічними показниками інших країн.

Проте, варто зазначити, що розмір суспільних інвестицій в освіту в Україні, що надходять з державного бюджету, є більшими ніж у будь-якій країні центральної та східної Європи. Зараз видатки зведеного бюджету України на освіту становлять близько 6% ВВП. Для порівняння, країни центральної та східної Європи на освіту витрачають в середньому 5,2% ВВП, країни Організації економічного співробітництва та розвитку – 5% ВВП. Показники рівня витрат на освіту в Україні вищі навіть ніж у ряді розвинених країн: Великобританія – 5,6% ВВП, Франція – 5,7% ВВП, США, Нідерланди, Австрія – по 5% ВВП. Все це може бути свідченням неефективності використання державних коштів і є однією з головних проблем в організації роботи з управління вищою освітою для підвищення її економічної ефективності [10, с. 36].

Варто також зазначити, що новітні технології створюють умови для появи нових учасників на ринку освітніх послуг. Дистанційне навчання є досить зручним та привабливим способом отримання освіти (особливо для студентів, які поєднують освіту з роботою), враховуючи суттєве зменшення адміністративних витрат. Водночас сьогодні даний вид навчання ще не є чітко сформованим та адаптованим і потребує, насамперед, зусиль наукової спільноти у розробці відповідного програмного забезпечення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Головна проблема сьогодні полягає в зміні методології економічної підтримки освіти, що припускає відмову від залишкового принципу фінансування і перехід до концепції інвестування освіти. Вирішення цієї проблеми повинне будуватися на серйозному науково-практичному обґрунтуванні методів і механізмів ресурсного забезпечення освіти, орієнтованої на розвиток інноваційної економіки.

Література

1. Коврегін В. В. Формування ефективної системи державного регулювання економічної безпеки вищих навчальних закладів України: монографія / В. В. Коврегін. – 2016. – 320 с.
2. Черниш О. В. Сучасний стан та проблеми фінансування вищої освіти в Україні / О. В. Черниш // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 4, Т. 3 (178). – С. 141–144.
3. Кратт О. А. Ринок послуг вищої освіти : методологічні основи дослідження кон'юнктури: монографія / О. А. Кратт. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2003. – 360 с.
4. Коврегін В. В. Формування ефективної системи державного регулювання економічної безпеки вищих навчальних закладів України: монографія / В. В. Коврегін. – 2016. – 320 с.
5. Курбатова М. В. Образовательное субсидирование в новом механизме финансирования высшего образования / М. В. Курбатова // Экономика образования. – 2005. – № 2. – С. 23–40
6. Грищенко І. М. Теоретико-методологічні основи інноваційного розвитку освітніх послуг в Україні / І. М. Грищенко // Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні: монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАПН України І. М. Грищенка. – Хмельницький: ХНУ, 2010. – 478 с.
7. Каленюк І. С. Механізми фінансово-економічного управління вищою освітою та перспективи їх розвитку / І. С. Каленюк, Л. І. Яременко // Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України: монографія / за заг. ред. В. І. Лугового. – К.: Пед. Преса, 2009. – 384 с.
8. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
9. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України за 2010–2017 навчальні роки: статистичні бюлетені / Державна служба статистики України. – К., 2011–2018.
10. Грищенко І. М. Узгодження вектору розвитку національної освіти реальній економіці / І. М. Грищенко // Проблеми освіти: наук. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2010. – Вип. 63, Ч. 1. – 240 с.